

RAAMATUARVUSTUSED

Die Privatbibliotheken in Tallinn und Pärnu im 18. Jahrhundert

Bearbeitet von Raimo Pullat

Tallinn: Estopol, 2009, 160 lk.

Professor Raimo Pullat on alates 1997. aastast saavutanud muu hulgas maine ka Tallinna elanike varandusinventaride allikapublikatsioonide üllitamisega. 2009. aastal selles sarjas ilmunu on juba seitsmes ja käsitleb Tallinna ja Pärnu elanike varandusinventarides leiduvate raamatute loetelu.

Raamatust leiab literaatide, ametnike, käsitöölise, kaupmeeste jt kõrval ka Tallinna superintendendi magister Arnold von Huseni lese Anna Elisabethi, Tallinna Oleviste abipastori Ludwig Bernhardi abikaasa Anna Margaretha, Tallinna Rootsi-Mihkli koguduse ülempastori Johann Roosi, professorite Johann Friedrich Herlini, Heinrich Benjamin Hessleri ja George Salomo raamatute nimekirjad. Bernhardi ja tema abikaasa varandusinventarides leiduvate raamatute loetelu tõendab, et mõlemad olid oma vaadetelt pietistid. Sama võib öelda ka Roosi kohta, kes oli ju ajalookirjandusest varemgi tuntud vennastekoguduse organiseerija ja korraldaja Tallinnas ning osales rootsi- ja soomekeelsete katekismuste, lauluraamatute ning Piiblite trükiks ettevalmistamisel ja väljaandmisel.¹

Tallinna ja Pärnu linnakodanike varandusinventarides leiduvate raamatute autorite esinemissageduse edetabel näeks antud allikapublikatsiooni põhjal välja järgmine: Johann Arndt, Johann Hübner, Martin Luther, Joachim Lange, Marcus Tullius Cicero, Johann Anastasius Freylinghausen, Gottfried Arnold, August Hermann Francke, Christoph Cellarius, Johann Franz Buddeus, Heinrich Müller, Philipp Jacob Spener, Christian Thomasius, Johann Gerhard, Thomas a Kempis.

Kõige rohkem on Tallinna ja Pärnu linnasakslased XVIII sajandil lugenud Johann Arndti teost tõelisest kristlusest („Vier Bücher vom wahren Christent(h)um”, 1605–1610), mis trükiti 1679. aastal esimest korda ka Riias. See tõik kinnitab, et teos oli tõepoolest esimene saksakeelne rahvapärane har-

¹ Liivi **Aarma**, *Põhja-Eesti kogudused ja vaimulikkond. 2. raamat, Põhja-Eesti vaimulike lühielulood 1525–1885* (Tallinn: G. ja T. Aarma Maja OÜ, 2007), 222.

dusraamat. Teoloogia ja jumalakartus olid Arndti jaoks tervik ning spirituaaliteet teoloogilistest vaidlustest olulisim. Oma teosega viis Arndt luterlased tagasi keskaja vaimsete allikate juurde. Arndti kõrval olid XVIII sajandi Tallinna ja Pärnu elanike lugemislaudadel pea kõigi tollaste pietistlike teoloogide – juba mainitud Johann Anastasius Freylinghauseni, Gottfried Arnoldi, August Hermann Francke, Philipp Jacob Speneri, Johann Gerhardi, Nikolaus Ludwig von Zinzendorffi, Johann Conrad Dippeli ja Jakob Böhme – teosed.

Baltikumi kaudu Soome ja Rootsi leviv pietism ähvardas luterluse seal endisest veelgi individualistlikumaks muuta. Seetõttu seati seal sisse tseensuur ja pastoraalkoolitus, et tõsta vaimulike haridustaset. Tseensuur keelas pietistliku kirjanduse kõrval müstikat ja reformortodoksiat levitavate autorite (Johannes Tauler, Johann Arndt, Heinrich Müller, Christian Scriver, Emanuel Sonthomb, Matthew Mead, William Cave, John Bunyan, Philipp Jakob Spener, August Herman Francke, Johann Anastasius Freylinghausen, Gottfried Arnold ja Johan Conrad Dippel) teosed.² Antud allikapublikatsioon kinnitab, et Rootsis-Soomes keelatud pietistlikku kirjandust leidis samal ajal ohtrasti Baltikumis, kust seda levitati salaja ka Rootsi-Soome.

Antud allikapublikatsioon näitab, et domineeriva pietistliku kirjanduse kõrval esines Tallinna ja Pärnu elanike raamatute loeteludes ka juba deistliku valgustusteoloogi Christian Wolffi teoseid, nende hulgas „Vernünftigen Gedanken von Gott, der Welt unde der Seele des Menschen”, millega murti pietismi selgroog teoloogias. Wolffi antropotsentriline teoloogia kajastus Eestis hiljem Otto Wilhelm Masingu tekstides. Tundmatud polnud ka Helmstedti ülikooli professori Johann Lorenz von Mosheimi pühakirja eetikad ja Esimese Korintose kirja seletust käsitlevad teosed, milles lõhuti metafüüsiline tõlgenduspäränd.

XVIII sajandi teisel poolel toimus muutus raamatutesse suhtumises. Põhjused usulise kirjanduse hankimiseks peitusid endiselt selles pärandis, mille kohaselt lapsi õpetati Lutheri katekismuse järgi lugema, lauluraamatuid vajati kodustel hardushetkedel ning kirikus jumalateenistusel, postille aga kasutasid perekonnapead endiselt oma perekonnaliikmetele ja teenijatele individuaalsete hardustundide läbiviimisel. Nagu tõendab ka antud allikakogumik, oli usulisel kirjandusel XVIII sajandi lõpul veel vankumatult kindel positsioon. Mida haruldasemad raamatud olid, seda suuremad nad formaadilt olid. Piiblid, mis polnudki mõeldud kaasas kandmiseks, olid XVIII sajandil endiselt suu-

² Tuija Laine, *Kolportöörejä ja kirjakauppiaita. Kirjojen hankinta ja levitys Suomessa vuoteen 1800*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1098 (Tampere: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006), 127-129.

reformaadilises fooliomõõdus. XVIII sajandil domineerivad aga juba selgelt ülekaalukalt kaheksandik- (oktaavo), neljandik- (quarto) ja kaheteistkümnendikformaadis (duodeetsimo) raamatud, mida oli kerge endaga kaasas kanda. „Miniatuurraamatutest” said omamoodi luksusesemed.³

Professor Raimo Pullati koostatud allikapublikatsioon Tallinna ja Pärnu elanike varandusinventarides leiduvate raamatute loetelude kohta on vaieldamatult suure väärtusega Läänemere piirkonna raamatuteadlaste jaoks, aga ka mõtelloo, eriti teoloogilise mõtelloo uurijate tarvis, aidates paremini jälgida siinset kultuurilevikut.

Riho Saard

Mässav ingel

Uitmõtteid usk(u)matult uskliku Toomaga **Toomas Paul „Uskmatu Tooma lugu”**

Loomingu Raamatukogu 2009/1–2

Käesoleva aasta Loomingu Raamatukogu alustas minu jaoks üllatava väljandega. Teoloog Toomas Paul, kellel selle aasta oktoobris täitub 70. eluaasta, kirjutab oma loo. Mitte lihtsalt eluloo, nagu praegu moes on, vaid mõtelloo, mida ta mõnel hetkel ilmestab oma elukäigu ning valikutega.

Seni on raamatu kohta ilmunud viis arvustust. Tõstetakse esile seda, mis lugejale on silma jäänud. Nii R. Veidemann (Postimees, 24.01.09) kui ka K. Kressa (EPL, 30.01.2009) nimetavad raamatu peaküsimusena T. Pauli arutlusi inimloomuse muudetavuse üle. Mõlemad tunnustavad Pauli orienteerumist mitmekesisistes teadusparadigmades. Kressa tõstab oma arvustuse lõpus esile autori religioosse maailmapildi elegantset esitust, Veidemann arutleb aga vaimulik T. Pauli nimekaimude, apostel Tooma ning Pauluse tähenduse teemal autori suhete üle iseenda ja maailmaga.

Arne Hiob (Eesti Kirik, 04.02.09) oma arvustuses raamatust peaaegu ei räägi. Teda huvitab vaid üks küsimus: autori väide lk 112, kus tsiteeritakse üht

³ *Ibid.*, 305.

Eesti juhtivat teoloogi ning tema seisukohti Jeesuse neitsist sünni pärimuse kohta. Arvustaja oponenteerib T. Paulile ning markeerib samas oma eelistusi ja arusaamu.

Jaan Tammsalu (Eesti Kirik, 04.03.2009) mõtiskleb raamatut tutvustavas artiklis autori isiku ja tema sõnumi tähenduse ning mitmekihilisuse üle.

Thomas-Andreas Pöderi „Katse mõista „Uskmatu Tooma lugu”” (Sirp, 13.03.2009) on kahtlemata kõige tõsisem ja põhjalikum ning katse mõista Toomas Pauli, tema usku ja mõttemaailma. T.-A. Pöder annab kompetentse teoloogi ja hea analüüsivõimega mõtlejana omanäolise tõlgenduse müstikust mõtleja T. Pauli kohta Eesti nüüdisaegses mõtte- ning kultuurimaailmas.

Väga põnev ning ka õpetlik on näha, mis sellises esseistlikus kirjutises eri autoritele silma hakkab ning mis on nende jaoks esees kõige kõnekam osa.

Raamatu esimesel lehel seisab autori pühendus inimesele, kes on tema kõrval seisnud pea pool sajandit. See on meeldiv üllatus. Mitte lihtsalt seetõttu, et Agne-Dorothea on haruldaselt armas ja elurõõmus inimene ning väärib ilusat ja vaimulikult rikast pühendusteost. Ei, pigem seepärast, et oma mõtetes oleme alati üksi ning inimese kõige intiimsema osa pühendamine teisele inimesele on märk ja tunnistus üha haruldasemaks muutuvast väärtusest.

Aga need kaks rida on võtmeks ka kogu raamatu mõistmisele – see raamat on kirjutatud armastuses ja tänuliku meelega inimese suhtes, kes kunagi ei ole kahelnud kirjutaja tee õigsuses ja aususes.

Mässavate inglite erilisus on selles, et neid valitakse, nemad aga valivad oma usu ning tee ise ja teadlikult. Nad ei jäta oma küsimuste esitamist ning neile vastamist teiste hooleks, vaid otsivad vastust ise, olles avastamiste teel. Ja nad ei lase end sellel maailmal ka kergelt kinni püüda, sest nad teavad, et iga jalatäis maad, millest nad loobuvad, täitub kiiremini tühjusega, kui seda sooviks. Seepärast me vajame selliseid inimesi enda keskele, just nagu Uku Masingu tõlgitud Claude Houghtoni raamatus „Kolmanda korruse tagumise ajutine”.

Toomas Pauli raamatu mõttelõng ei anna end kergesti kätte. Ei, mitte seetõttu, et raamatusse oleks kuhjatud keerukaid mõttekäike, raskesti mõisteta- vaid väljendeid ja võõrsõnu. Vastupidi, kirjutatu on nauditavalt heas ja ladusas eesti keeles ning hoolimata käsitletavate teemade keerukusest on autor suutnud kirjutada kõigest ka tavalugejale arusaadaval viisil. Aga raske on tabada mustrit ning maailmapilti, mille autor on kunstnikuna visandanud, keerukatest küsimustest lihtsas ning arusaadavas keeles kõneldes.

Raamatu 84. leheküljel leiab autor, et identiteediloo me võib sujuvalt üle kasvada autometatekstiks. R. Veidemann sedastab, et see on tekstiliik, „milles

kõige vahetumalt peegeldub autori maailm ja mida seetõttu on võimalik kasutada teejuhina autori mõistmiseks” (Postimees 24.01.09). Raamatu esseistlik esituslaad annab palju mõtlemisainet teemal, kas Toomas Paul ongi otsustanud „konstrueerida oma autorimüüdi” (lk 84) või täiendab ta oma paljudes raamatutes, kirjutistes ning jutlustes visandatud maailmanägemust ühe uue ning paljudele tavatuna tunduva mustri. Esimese arusaama kasuks kõnelevad vaieldamatult nii valitud kirjanduslik vorm, paljud üldistavad mõttekäigud kui ka Ilmar Vene tsiteerimine: „Sõnades säilitab Jumal esikoha ka uusajal, kuid elulugude eesmärk on alati üks: näidata, mida inimene omaenese jõul suudab korda saata” (lk 83). Ja Toomas Pauli näitel on seda väga palju rohkem, kui me enesele ehk tunnistada tahaksime. Sest seda tehes tunnistaksime ka kohe, et oleme ikka veel lapsekingades.

Teise võimaluse kasuks kõneleb aga autori tõdemus „Nii tahaksin ka mina ise kaduda, kui olen mõistetava mõistnud ja tehtava teinud” (lk 101).

Siia sobib keskteena Pauli enda tõdemus: „Kahtlemata on meil alust eeldada, et autobiograafiline jutustus on alati vähemalt osaliselt ajendatud soovist anda tähendust, selgitada nii ette- kui tagasisivaates loogikat, konsistentsi ja konstantsust, kehtestades arusaadavaid seoseid, nagu näiteks põhjuse/tagajärje seos järjestikuste seisundite vahel, mis sel kombel moodustavad arenemislöö vajalikud etapid” (lk 82).

T. Pauli paelunud teemade ja valdkondade hulk on erakordselt suur. Raamatus leidub arutlusi teoreetilise füüsika, evolutsioonibioloogia, geneetika, süvapsühholoogia, kultuuriteooria, meedia, keeleteaduse ja palju muu üle. Ja muidugi teoloogia üle. Aga raamatu vormist tulenevalt autor ainult visandab mõtte-etuüde, jättes paljud olulised otsad teadlikult lahti või kokku sõlmimata. Samas on selge, et tema poolt kirjutatu ei piirdu kaugeltki sellega, millest ta on mõelnud ning mõtleb. Kirjutatu tagant on näha järjekindlat aastatepikkust lugemust ja loovat mõttetööd. Seeläbi on saanud teoks „korrelatsioon vaimse võimekuse ja meekeindluse vahel” (lk 92). Aga kõigest hoolimata on T. Paul jäänud otsivaks hingeaks, tema enda sõnu kasutades on ta „võhik, kes on lugenud” (lk 36).

Kogu raamatus jääb kummitama küsimus, milline on T. Pauli suhe eri valdkondade autoritega, keda ta tsiteerib. Valik on ju isikupärane ning mitmekülgne. See ei anna tunnistust mitte ainult mõtteraamatu autori suurest lugemusest ning laiast huvideringist, vaid visandab ka suuna, milles autor saaks enda arusaamist mööda veelgi sügavamale liikuda. Samas ei selgu autori tekstist alati, kus ta ise antud valikut tehes seisab. Seetõttu saab tsiteeritavate autorite valik vaatlejale omamoodi seisukohavõtuks.

Näiteks väga huvitava ning pealtnäha vastuolulise pildi saab T. Pauli suhtumisest meediasse. Seda eriti tema enda tiheda meedias esinemise ning suhtluse taustal. Ta tsiteerib Frederik Jamesoni: „Meedia informatiivne funktsioon oleks seega aidata meil unustada, täita meie ajaloolise amneesia agendi ja mehhanismi rolli” (lk 88). Tsitaat on autori teadlik valik, esitatud küll seoses suhtumisega inimmälu funktsioneerimisse, aga samas on see omal kombel iseloomulik kogu kirjutatule. Vastuolulisus tuleneb sellest, et kirikuõpetajana ja kiriku apostellikkuse kuulutajana on T. Paul olnud pigem ajaloolise mälu säilitamise ning pikendamise kui selle kustutamise teenistuses.

Toomas ja Toomas

Kas autor Toomast ja apostel Toomast seob vaid nende ühine nimi? Või annab nimele lisatähenduse see, et see heebrea keeles tähendab kaksikut? Vaieldamatult ütleb nüüdisajal elav autor väga erinevaid asju sellest, mida ütles tema kaks tuhat aastat tagasi elanud nimekaimust Jeesuse jünger.

Agas sellest hoolimata on neil ka palju ühist. Nad mõlemad on seisnud oma õpetaja ees, on kuulunud ning jätkanud siis teed enese valitud radadel. Nad mõlemad ütlevad midagi nii selle maailma kohta kui annavad omal viisil tunnistust tõelusest, mis ei ole haaratav pelgalt intellektuaalsete võimete või kogemuste varal. Aga mis veelgi olulisem: nad tunnistavad, et on ekslikud ja võimelised oma arusaamu kardinaalselt muutma ja et õpilane ei saa oma õpetajast kunagi suuremaks. Ka siis, kui ta on edukam, tsiteeritum või armastatum. Toomas Paul nimetab mitmel korral raamatus oma õpetajana Uku Masingut. Kes U. Masingu kirjutatud on lugenud, teab, et tema õpilase seisukohad evolutsioonist ja seadumusest ei lange kokku erudeeritud õpetaja omadega. Aga ei selles autobiograafilises raamatus ega ka mujal Pauli kirjutatus leidu kriitikat oma õpetaja seisukohtade suhtes, vaid ainult austust. Raske on leida ilusamini sõnastatud kirjeldust oma õpetaja, loova teadlase kohta, kui seda on T. Pauli kasutatud M. Hindi tsitaat: „Peab olema mingil määral sündinud kahtleja ja teisitimõtleva, et – kõigest jõust keskendudes kõikumatuna esitatava maailmapildi vasturääkivustele ning oma kahtlustele eelkäijatelt või kaasaegsetelt teisitimõtlevatelt tuge saades – suuta oma peas esile kutsuda see pröks, mille järel kõik on teisiti, mille järel silmanähtavus muutub eksituseks ja tendentslikult kõrvalejätetu tõeks või tõele lähedaseks” (lk 75).

Hoolimata oma erudeeritusest ja suurtest teadmistest mitmetes teadusvaldkondades jääb Toomas Paul ikkagi teoloogiks. Kuigi teoloogiast raamatus palju juttu ei ole, on selle vähesegi põhjal selge, et see on valdkond, kus ta kõige paremini orienteerub ning millest lähtuvalt ta ka maailma vaatleb. Küllap see-

tõttu kirjeldab ta ootusi, millele oma valdkonnas tõsiselt võetav teoloog peab vastama: „Teoloogilt ei nõuta niivõrd intellektuaalseid pingutusi, välist eruditsiooni ega suurt lugemust, vaid ennekõike alandlikkust ja mõõdukust.[...] [A] landlik on vaid see, kes kõneleb Jumalast mõõdukalt; kes teab, mida öelda ja mida vaikides edasi anda. Teisisõnu, igaüks võib olla hea kristlane, kuid mitte igaüks ei ole võimeline uurima õpetuse sügavusi, kus paljud asjad peaksid olema kaetud apofaatilise vaikusega” (lk 116).

Sellise kirjelduse alla mahuvad vaieldamatult nii apostel Toomas kui ka Toomas Paul. Ja siin leidub ka seletus, miks, kuidas ning mil määral selles raamatus Jumalast kõneldakse.

Vaatleja seadumus

Toomas Paul iseloomustab ennast raamatus kui vaatlejat (lk 9). Ta jälgib uudishimulikult maailma ning püüab mõista selle seaduspärasusi ning liikumapanevaid jõude.

Uudishimu on vaatlejale väga oluline omadus ning hoiak. Samas võib see omadus saada vaatlejale ka saatuslikuks. Ajaloos on palju näiteid sellest, kuidas uudishimu on aidanud inimestel põgeneda minevikusündmustesse või tuleviku ennustamisse. Ning seda eelkõige seetõttu, et vältida oma vastutust ja ülesandeid maailmas ning lähedaste ees. T. Paul on sellest kiusatusest teadlik ja kirjutab: „Seda, mis kuulub minevikku või tulevikku, ei ole ju definitsiooni järgi olemas, välja arvatud mälestustes või ootustes, st subjektiivselt. Samas koondub olevik lähemal vaatlusel üheks möödavilksatavaks ja kättesaamatuks punktiks, mis kaob niipea, kui püüame teda haarata” (lk 115). Olevik käesoleval hetkel kogetavaga on tema mõttemaailma keskmeks.

Pauli vaatluste objektiks on tema enese areng ning sellega koos ka tema kaasaeg. Ja ta kirjeldab oma valikuid teadlikult kaasajas ning konkreetsetest oludest lähtuvalt. Just sellisena sedastab ta ka oma kunagise valiku kiriku kasuks, mis sai otsustavaks kogu tema järgneva elu jaoks. „Kui süvapõhjust otsida loomusest, siis – ilmselt ei oleks väikekodanlik elu mulle rahuldust pakunud. Evolutsiooniteoorias ei käsitleta olukordadest tingitud tegureid juhuslike aspektidena, millega indiviid peab arvestama, vaid indiviid ise valib endale keskkonna, mille tegurid mõjutavad tema käitumist. Kirik sobis minusugusele. Selle institutsiooni piires oli teatud määral võimalik teisitimõtlemine” (lk 63).

Evolutsiooniteooria nimetamine antud kontekstis ei ole juhuslik. Mõistmaks T. Pauli mõttekäiku, tuleb seda vaadelda koos R. McCrae ja Paul T. Costa sõnastatud viie faktori teooriaga (FFM), mille kohaselt kultuur, kasvatus ja keskkond ei avalda isiksuseomaduste kujunemisele olulist mõju (lk 36). Paul

kirjutab: „Indiviidid erinevad isiksuseomadustelt sünnipäraselt ja nende seadumused, mis avalduvad inimese käitumises, suhtumises ja hoiakutes ning kujundavad tema saatuse, ei ole muudetavad” (lk 36). Ning paar lehekülge edasi, kommenteerides Jüri Alliku seisukohti isikuomaduste seostest poliitiliste vaadetega: „Selge. Kas kellestki sai või saab punane, pruun või roheline, ei ole tema valik, vaid selle paneb paika tema seadumus” (lk 39). Selle inimese evolutsioonibioloogilise tõlgenduse juurde pöördub T. Paul oma raamatus tagasi veel mitmel korral ning mitmesugustes kontekstides.

Teoloogilt ja kiriku vaimulikult oodatakse loomulikult teistsugust selektust: et insenerikarjääri asemel perspektiivitu vaimlikuameti kasuks otsustamise taga oli Jumala kutse. Aga T. Paul kirjutab: „Kõige lihtsam oleks vastata, et see oli Jumala kutse, *vocatio*. Loodetavasti tõesti, sest hirmus oleks mõelda, et läksin kutsumata. Aga kui võtta kogu elu Jumala käest, siis ei ole põhjust vaid üksikute käändkohtade puhul nii pidulikku põhjendust kasutada. Soovi korral võiks ju öelda ka nii, et mu tehniline baasharidus tuli edasises pastoriametis suureks kasuks...” (Lk 63.)

Arvestades oma seadumust ning vaadates tagasi pea seitse aastakümnet kestnud elule, kirjutab T. Paul: „Säärane totaalne predestineeritus võiks ehk noort inimest hirmutada. Minu elu hakkab otsa saama, sellisena, nagu ta antud isiksuseomadustega tegelasel on pidanud olema. Ilmselt isegi hoiak, kas inimene nuriseb oma saatuse üle või leiab fatalistlikult, et talle osaks saanu on just tema oma, on talle ette *resp* kaasa antud” (lk 61). Ja lisab järgmisel leheküljel: „Inimese seadumused arenevad elu jooksul mööda ühte kindlat ja universaalset arenguteed. [...] Evolutsioonibioloogide uurimused kinnitavad: mitte keskkond ei kujunda inimest, vaid inimene valib vastavalt seadumustele endale keskkonna, mis nende seadumustega kõige paremini sobib. Ja kui see keskkond inimesele ei sobi, siis ta üritab muuta seda endale sobivaks” (lk 62).

Selliste tõdemustega annab T. Paul lugejale aimata, kuhu ta oma elukestva arutlusega on välja jõudnud. Ta kirjutab: „Miks ma sellest inimese lahkamisest nii pikalt pajatan? Aga seepärast, et sellele mõtlemine ongi olnud mu elu” (lk 72).

Usklikud Toomad

Vihje oma mõttemaailmale ja arusaamisele usust ja Jumalast annab T. Paul, kui ta polemiseerib nime nimetamata „ühe eesti juhtiva teoloogiga” Jeesuse neitsist sünni pärimuse autentsuse ning sellest kujunenud kirikliku dogma tähenduse üle. Nimetatud teoloog väidab, et neitsist sünni puhul puuduvad „teaduslikult põhjendatud tõendid”. T. Paul küsib: „Missuguseid tõendeid peaksid

evangelistid esitama? Kas mõeldakse DNA-analüüse, mida praegu kasutatakse isaduse tuvastamiseks? Asi ei piirdu ju ainult selle ühe dogma – Sõna lihaks-saamise – tõestatavusega, vaid positivistis jaoks on legend kogu Jumal-Inimese kontseptsioon. Ei ole mingit põhjust uskuda ülestõusmise teateid, veel vähem on alust järeldada, et Jeesuse ülestõusmine saaks kedagi lunastada” (lk 113).

Selle näite kaudu avab Toomas Paul aga väga olulise liini oma mõtteviisis: veendumiseks on vaja kogemust, mida ei ole vaja tõestada. Just nagu sündis tema nimekaimuga aastatuhandeid tagasi. Sest „iga „tõestus” põhineb tõestamata eeldustel, ja nõnda on see nii loogikas, matemaatikas, loodusteadustes kui ka igapäevaelus. Sellest hoolimata ei järeldu siit, et meil puuduks alus eelistada mõnd arvamust teisele – aga see jääb arvamuseks” (lk 109). Kogemuse saamiseks peab inimene tegema oma valikud ja olema valmis kogetut omaks võtma, uurima, „kuidas ühe või teise võimaluse valimine mõjutab su elu väge ja väärikust” (lk 109).

Ilmselt ei ole Eestis väga palju teolooge, kes julgeksid väita, et „[K]ui me ootame tõestust, siis võimegi ootama jääda. Uskumise üle tuleb otsustada praktiliste kriteeriumide alusel. Meie otsustused on kihlveod, milles me paneme panuse sellele, milline on maailm täna ja homme” (lk 110).

Veelgi selgemalt tuleb tema arusaam välja lk 116: „Jumalast rääkides peab leppima, et meie sõnad ei suuda kunagi haarata tõelust, mida nad tahavad kirjeldada. Meie sõnadel on pigem pragmaatiline kui tunnetuslik väärtus: teoloogilised vormelid ei vahenda niivõrd teadmist Jumalast, kui võrd õhutavad meid kummardama teda alandlikus meeles ja teadmises omaenese puudulikkusest.”

Jeesuse jüngrid Tooma loos tahab jünger ise kontrollida ja veenduda, et teiste jutt vastab tõele (lk 107). Selle arutluse jätkuks võib lugeda autori mõtisklust oma saatuse üle nimekaimu usu kaudu. Paul meenutab oma vaimulikust isa temale öeldud õnnistamissoonu leeripäeval: „Maitske ja vaadake, et Issand on hea” ning tõdeb, et küllap isa soovis talle nimiapostli kogemust (Lk 108).

Piiblis ei ole usku kirjeldatud suhtumisena mingitesse Jumalat puudutavasse väidetes, vaid kui suhet Isikusse. Seega ei saa kriteeriumid asuda õige-vale skaalal, vaid arusaamas, kas ja kuidas inimese suhe ja kogemus Jumalaga on muutnud tema elu. Nii liituvad usus üheks tervikuks eluviis, mõtteviis ning kogemus, mõte ja usaldus. Just nagu me loeme uskmatu Tooma algloost. Kas Toomas Paul on näinud ja uskunud, sellest saame teada ehk tema järgmisest raamatust. Muidugi juhul, kui ta ei jaga ühe oma kuulsa nimekaimu saatust (vt lk 116).

Kultuurist ja hulgast väikestest sattumustest

Toomas Paul on end ajakirjanduses sageli määratlenud kultuuriloolasena. Sellise nimetuse paikapidavust kinnitab ka käsitletav raamat, kus analüüsitakse väga paljusid kultuurile omaseid ilminguid ja väljendusi ning püütakse mõtestada nende tähendust. Oma raamatus määratleb Paul kultuuri olemust ja inimese rolli selles mitme omavahel põimunud aspekti kaudu. Vastavalt oma maailmanägemusele on Toomas Paulile oluline kultuuri kui fenomeni määratlemine evolutsioonibioloogia vaatenurgast: „Kultuurist võime rääkida kui evolutsiooniliselt kohastumuslikuks osutunud käitumiste ja psühholoogiliste mehhanismide kogumist, mida indiviidid annavad edasi ühest põlvkonnast teise” (lk 47).

Teise endale olulise aspekti toob autor välja, tsiteerides P. Bayard'i: „Kultuur on eelkõige oskus orienteeruda. Mitte see ei ole haritud inimene, kes on lugenud ühte või teist teost, vaid see, kes teab, et need moodustavad terviku, kes suudab selle tervikuga hakkama saada ning üht elementi teiste suhtes paigutada” (lk 101).

Ülalöelduga haakub otseselt ka kultuuri kirjeldus lk 68: „Kogu kultuur on lõputu hulk pingutusi looduse türannia alt pääsemiseks, selle alistamiseks, selle võimu piiramiseks, teistsuguse maailma loomiseks.” Ja ka järgmisel leheküljel sõnastatu: „Kultuursus on töö. Aga inimene tahaks kangesti, et ta oleks vaba ja teistest sõltumatu. [...] Alates XVII sajandist me püüdsime jumalarmastust asendada tööarmastusega, käsitledes teaduse kirjeldatud maailma pooljumalusena. Alates XVIII sajandi lõpust me püüdsime asendada teadusliku töö armastust armastusega meie enda vastu, kummardades omaenda sügavat ja spirituaalset või poeetilist loomust kui veel ühte pooljumalat” (lk 69).

Raamatu ja ülaltoodud hoiakute mõistmiseks ei pea tingimata teadma, et Pauli tsiteeritud antiikaja mõtlejat Pyrrhoni Elisest ja tema õpilast Timoni Phlusest või hilisemaid mõtlejaid Hume'i, Montaigne'i ja mitmeid teisi ühendab asjaolu, et nad kõik on skeptikud.

Aga Pauli mõttekäiku järgides on oluline, et ta „on loetu enda omaks teinud” (lk 101), seega on ta kogu selle osa kultuurist, mida ta puudutab, esmalt enese jaoks elavaks teinud. Inimesel tuleb käia ära pikk ja vaevaline tee, et ta suudaks muuta entsüklopeediliste teadmiste varasalve endas taipamiseks. Loova ja haritud mõtleja üheks tunnuseks on see, et ta lisaks asjade ja olukordade nägemisele taipab ka nendega seotud olulisi ning tähenduslikke suhteid.

Ning et „kultuuriga saab looduse defekte krohvida” (lk 65).

Probleemide probleem

Üsna raamatu lõpus esitab Paul küsimuse, mida paljud mõtlejad enne tedagi on küsinud. Ta kirjutab: „Minu jaoks on probleemide probleem: miks peaks Absoluut huvi tundma minusuguse tühise inimputuka vastu? Miks ta peaks näiteks mu palvet kuulma? Minu palvet? Kes on see „mina”, et tal saaks olla mingit tähendust? Füüsikateoreetik Piret Kuusk on väga selgelt sõnastanud: „Küsimus Jumala olemasolust on tegelikult küsimus Jumala mõju olemasolust meie maailmale” (lk 110). Ilmselt ei rahulda T. Pauli vastus, mille on küsimusele andnud Piibel ning paljud teoloogidest ametikaaslased. Ja ega leia otsesõnalist vastust sellele ka kõne all olevast raamatust, kuigi väga mitmed T. Pauli mõttekäigud haakuvad võimalike vastustega. Samas võib minna järeldustes palju kaugemale ning vaadata kogu esseed kui vastust autori probleemide probleemile. Sellisel juhul ei ole vastus just optimistlik.

Sellele viitavad raamatus väga mitmes kohas tehtud vihjed inimese hinge ja tema tahte vabaduse kohta. Autor kirjutab: „Kui selline asi nagu „minu hing” üldse olemas on, siis ei kuulu ta igatahes mulle üksi” (lk 72). Ning vastab samal leheküljel küsimusele, kas inimesel on vaba tahe või ei ole, et „praegu on muutunud küsitavaks, kas inimesel üldse on mingit vabadust”. Ta toob esile nende mõistete paljutähenduslikkuse. „Isegi instinktide tasandil ei ole selge, milles „vabadsus” võiks seisneda” (lk 73). Tõlgenduste valik ja kontekst määrab ka saadavad vastused.

Kokkuvõtteks Pauli inimesenägemusest on sobiv tema mõttekäik: „On paradoksaalne, et usk iga inimolendi loomupärasusse ja võõrandamatusse erilisusse ja individuaalsusse annab kokkuvõttes eriti homogeense massi. Keha ongi mask, ja seda eksponeerivad või varjavad kostüümid võivad olla millised tahes...” (Lk 71). Inimese hinge hinnatakse tema välimuse, tema keha kaudu (lk 71).

T. Paul ei vasta küll ühemõtteliselt oma küsimuste küsimusele, aga kui viia kokku arutelu inimese hinge olemasolust arusaamaga seadumustest ja siduda see arutlusega usutõdede tõestatavusest, siis on vastus ütlematagi selge.

Vaikimine

Küllap on kirjutatu kõrval oluline märgata ka seda, millest kirjutaja jätab oma mõtted enda teada. Neid teemasid on mitmeid, aga üks on eriliselt silmatorkav: EELK-st ja tema arengutest ning mõtteviisist ei räägita teoses pea üldse mitte. (Ainsa vihje leiame leheküljelt 74, kus T. Paul kirjeldab olukorda aastal 1971. „Tol ajal valitses EELK-s ja UKK-s tõsine ristiusk.”) Hoolimata sellest, et

T. Paul töötas aastaid luterliku kiriku vaimuliku ja õppejõuna ning oli pikka aega kõrgetel ja vastutust nõudvatel kohtadel. Kindlasti ei ole need teemad teda külmaks jätnud.

Sellel vaikumisel võib olla palju põhjusi. Mässaval inglil võib olla öelda paljutki, mida meil võib olla valus kuulata. Ja siis võib ka vaikumine olla targaks kõnetuseks kutsututele ning seatutele.

Vaikumise alla tuleks kindlasti lugeda ka seda, et raamatus ei saa temast kellelegi „ärapanijat”. Erudeeritud vaatlejale ja mõtlejale ning ladusa väljendusoskusega kirjamehele pakuku elu selleks küllaga võimalusi. Ja küllap oleks ta sellisena ka nõudliku maitsega ringkondadele palju nauditavam kui mitmed sellest elatuvad tegijad Eestis. Aga autor jääb pigem kriitiliseks ja irooniliseks nii iseenda kui oma rumaluse ja taipamatuse suhtes.

Väikeste juhuste jumal, ilmutus või taipamine?

Raamatu lõpul kirjeldab T. Paul skeptiku ja müstiku erinevusi ning sarnasusi. Ta tõdeb seejärel: „Skeptitsism ja müstitsism ei ole üks ja seesama või igas suhtes analoogilised. Ent nad sarnanevad epistemoloogilise lähenemise poolest ja – on võimalik olla ühtaegu nii skeptik kui ka müstik” (lk 117). Küllap on see ehk võimalik, kuid nagu ta eespool töö üle juureldes kirjutab: „Pole ükskõik, mis keeles mõeldakse” (lk 96), kehtib see tõdemus ilmselt ka siin. Kirjeldamata, kuidas nad midagi maailmast, enesest ja ehk veel millestki teada saavad, jääb see mõttekäik lõpetamata. Autori antud vihjete alusel võib vaid oletada, kui kaugeleminev ja radikaalne tema skeptilisus on. On see juhus?

Loomulikult tahaks nii sellest kui paljust muustki raamatus visandatust rohkem teada. Kas või selleks et mõista, miks Toomas Paul raamatus meile oma loo pajatab. Või kas leheküljel 82 kirjutatu „mis taevaliste armust põrmlastele on ette nähtud” on kirjutatud skeptiku või müstikuna? T. Paul tõdeb, et „[t]õe probleemidest me ei pääse” (lk 96). Kuid kas tõde kirjeldatud maailmas on üldse võimalik? Kui teadusest saab maailmavaate põhiline osa, muutub ratsionaalne tegelikusemõistmine teisi võimalusi välistavaks.

Siin tuleb meenutada ühte olulisematest mõttekäikudest raamatus: „Usk ei ole millegi õigeks tunnistamine, oletus, arvamus millegi kohta. Pole ju ka öeldud „usk absurdusesse”, vaid „absurdi jõul”. Rangelt võttes ei ole usul tavapärases mõttes mingit objekti. Võib teadagi öelda: usk Jumalasse – kuid Jumal on ju käsitamatu ja seepärast pole ta midagi sellist, mida saaks selles mõttes intellektuaalse protsessi objektiks teha. Seetõttu peaks pigem ütleva: usk Jumala jõul. Usk tähistab hoiakut või enda suhestust või olemasolemise viisi, eksistentsi vormi” (lk 111). Müstikust me kahjuks raamatus palju rohkem jälgi ei

leia. Loodetavasti järgmisest, sest kes käe kord adra külge on pannud, ei tohi enam tagasi vaadata.

Toomas Paul on hiljaaegu ühes oma artiklis kirjutanud, et inimesed ei vaja ingleid vahemeestena enda ning Jumala vahele. Selles võib tal õigus olla. Aga inimeste sekka ja vahele on selliseid ingleid kindlasti vaja. Ka mässavaid.

Jääb vaid loota, et lisaks paljudele mõtetele ja taipamistele leidub bioloogiliselt determineeritud hingele ka rahu, mis on ülem kui mõistus. Ning et see raamat ei jää viimaseks.

Tiit Pädam

SÜNDMUS

500 aastat Johan Calvini sünnist

10. juulil möödus 500 aastat Johan Calvini sünnist. Lutheri järel sai Calvinist teine suur usu-uuendaja, kellele oli määratud vastu astuda katoliku kiriku monopolile jumalasõna tõlgendamisel. Aastat 2009 võib õigusega nimetada Calvini aastaks. Üle kogu maailma tähistatakse prominentsete teaduskonverentsidega väljapaistva reformaatori ja mõtleja suurt juubelit. On kõigiti tänuväärne, et Tartu Ülikooli usuteaduskonna poolt oktoobri algul korraldataval esinduslikul konverentsil seisab Calvin kõrvuti meie auväärsete usuteadlaste Uku Masingu ja Arthur Võõbusega. Meenutamaks Johan Calvini elu ja tegevust, toimus 10. juulil usuteaduskonna võrdleva usuteaduse õppetooli ja sotsioloogia instituudi ühisel korraldusel loeng „500 aastat suure mõtleja Johan Calvini sünnist“.

Finitum non est capax infiniti. Lõplik ei suuda haarata lõpmatut. See sentents peab paratamatult meenuma igäühele, kes heidab pilgu Calvinile tohutule kirjalikule pärandile. Tuhanded leheküljed rasket, ent äärmiselt loogilist teksti, millest kumab läbi harvaesinev eruditsioon: *Institutio Christianae Religionis*, Vana ja Uue Testamendi kommentaarid, jutlused (*Supplementa Calviniana*).

Calvini teoloogia kõige iseloomulikumaks, paljude arvates ka keskseks elemendiks oli õpetus predestinatsioonist. Tugevate augustiniaanlike mõju-tustega, oli see veelgi kategoorilisem ja järjekindlam. Jumala eelajalise, pöör-

dumatu ja salajase otsusega on suurem osa inimkonnast määratud hukatusse, väiksem lunastusse. Ehkki *consilium Dei* on põhimõtteliselt tunnetamatu, muutumatu ja muutmatu, laseb Jumal valituil oma otsust siiski teatud piirini ära tunda: kindla usu kaudu. Kindla usu äratundmine osutus aga tavausklikule uskumatult raskeks. Oli tarvis leida lunastuse märk, mis oleks kindlast usust veelgi „kindlam”. Selliseks märgiks said head teod. Kindel usk väljendub heades tegudes, headest tegudest võib omakorda järeldada usu ja lunastuse olemasolu, teisisõnu, kasutusele võeti nn praktiline süllogism (*sylogismus practicus*). Ja siit kerkib Oktsidendi kultuuriloo jaoks (vähemalt Max Weberi tõlgenduses) kaalukas küsimus: kas Calvin ise õpetas *sylogismus practicus*'t? Mitmed autorid eesotsas Weberiga eitavad seda kategooriliselt. Suurem osa nüüdisaegseid Calvini-uurijaid kaldub teatud mõõndustega väitma vastupidist. Allakirjutanu on seisukohal, et Calvin ei õpetanud ega saanudki õpetada taolist lunastuse tunnetamise viisi. Calvin teadis muuhulgas hästi, et tegudest *järeldamisest* on ainult üks samm tegude tõlgendamiseni *teenetena* (*merita*). Jumala ees ei saa aga inimesel olla mingeid teeneid, ka usk ja head teod pole midagi muud kui Jumala kingitus. Väga tõenäoline, et selles veendumuses sai ta jällegi tuge Augustinuselt, kellele mõjus murranguliselt Pauluse Esimene kiri korintlastele (1Kr 4:7): „Mis sul on, mida sa ei oleks saanud? Aga kui sa selle oled saanud, mis sa siis kiitled, otseku sa ei oleks seda saanud?”

Calvin pidas Lutherit oma õpetajaks ja suhtus temasse sügava respektiga. Luther omakorda hindas kõrgelt nii Calvini dogmaatilisi seisukohti kui praktilist tegevust usuelu reformeerimisel. Vastastikust lugupidamist ei suutnud varjutada püha õhtusöömaaja erinev tõlgendus: Calvini arvates saab osadus Kristusega teoks Püha Vaimu vahendusel, mitte Kristuse reaalse kohaloleku läbi. Luther ja Calvin ei kohtunud kordagi. Et Calvin seda kohtumist tähtsaks pidas, nähtub selgelt tema kirjast, mis teadaolevalt Lutherini ei jõudnudki: „Ma eelistan Teiega vestelda isiklikult ja mitte ühest, vaid paljudest asjadest. Kuid see, mida meile ei võimaldata selles maailmas, saab peatselt, ma loodan, meile osaks Jumalariigis. Tervitus Teile, kõige võrratumale inimesele, auväärsele õpetajale ja Kristuse teenrile. Önnistagu Teid Jumal oma Vaimu läbi lõpuni.”

Henn Käärrik